

P. Brasse, *Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe 1650-1850* (Dissertatie Wageningen 1999, A. A. G. Bijdragen XXXVIII, Werken uitgegeven door Gelre LI; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Landbouwwuniversiteit, Arnhem: Vereniging Gelre, 1999, 563 blz., ISBN 90 71884 09 0).

De landbouwgeschiedenis heeft in Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw een hoge vlucht genomen. Gedegen bronnenonderzoek en een systematische aanpak stonden garant voor een toename van het wetenschappelijk belang; aandacht voor regionale varianten verdiepte het inzicht; het thema won aan gewicht door van een beschrijving van 'peoples, cows and ploughs' over te stappen op een brede plattelandsgeschiedenis. Brusse zet in deze een gewichtige stap door extra aandacht te besteden aan welvaartsaspecten. Hij wijdt uit over de verwerving van onroerend goed en de voor- en nadelen van pacht; hij besteedt aandacht aan materiële cultuur, middels wijzigingen in het consumptiepatroon, verbeteringen in de inrichting van de woning en verhoging van het leefcomfort. Alleen de geschiedenis van het welzijn ten plattelande blijft nog ongeschreven. Over de plattelandssamenleving met zijn gesloten huwelijksmarkt, zijn specifieke feestcultuur, en het bestraffend optreden van volkse collectieven vernemen wij slechts iets via verwijzingen naar peasanteske elementen in de overlevingsstrategieën.

Brusse bouwt zijn verhaal zorgvuldig op. Hij opent met de bekende tegenstelling. Zoals in alle randprovincies van de Republiek steeg in de Over-Betuwe de omvang van de bevolking in de zeventiende eeuw langzaam, terwijl de prijzen van de landbouwproducten snel daalden. Het was des te verwonderlijker, omdat de omstandigheden in deze streek verre van florissant waren. De twee overstromingsrivieren, die het gebied begrensd, leverden beslist geen optimale infrastructuur en de immer te vochtige rivierklei liet geen hoge graanopbrengsten toe. De veranderingen in de sociale stratificatie lijken de kwade kansen te bevestigen. Het aandeel van de paardenhouders in de beroepsbevolking nam tussen 1650 en 1850 met de factor drie af.

Toch is er geen sprake van marginalisering, laat staan van een daling van de bevolkingsomvang vanwege de nooddrift. De noodzakelijke aanpassingen kwamen op geheel andere wijze tot stand. Binnen en buiten de landbouw namen de bestaansmiddelen toe. Tussen 1650 en 1720 bouwde een toenemend aantal tabakkers op een minuscuul bedrijf een redelijk bestaan op. De stijging van de arbeidsproductiviteit werd vertaald in een daling van de arbeidskosten elders. Omstreeks 1700 verdween de seizoensarbeid. De grootgrondbezitters bespeurden een nakend nieuw evenwicht. Deelpacht op het tabaksland en vanaf 1740 op het aardappelland verlaagde de tceltrisiko's en verbeterde de toegang tot de markt voor alle betrokkenen. Zelfs de kleinste agrariër ontdekte de voordelen van het beroep op de ambachtsman, de handelaar en de dienstverlener, zolang die specialisaties maar vermeed. De schoolmeester, de schoenmaker en de metselaar tabakten mee.

Daling van kosten, spreiding van risico's, gecombineerd met flexibele inzet van mogelijkheden en middelen schiepen het besef dat aanpassingsbereidheid in deze streek de meest werkzame overlevingsstrategie was. Gestaag werd gewerkt aan de uitbouw van het kleine voordeel. De mindere man oriënteerde zich, waar mogelijk, op de markt. Af en toe kon hij er ook iets besteden. In 1740, toen de prijzen eindelijk weer begonnen te stijgen, was het drinken van koffie en thee al van laag tot hoog in zwang. De middengroep besteedde inmiddels ook aandacht aan de verbetering van de woninginrichting. Tussen 1750 en 1775 had elke keuter een ledikant en een kachel. De bovenlaag, bestaande uit grote boeren met zucht naar prestige, wist zich in de tweede helft van de achttiende eeuw te voorzien van een chaise, een luxe kast, een uurwerk en een spiegel.

De grote zelfstandige boeren hadden inmiddels ook hun pachtheren in de tang weten te nemen. Nog tijdens de periode van lage prijzen kochten zij kleine stukjes pachtgrond op. Dat verhoogde wel de risico's, maar deed de kosten dalen en versterkte de *joint-venture* tussen de uitbater van het bedrijf en de eigenaar. Die kon het zich nauwelijks meer permitteren een pachter van het land te zetten, terwijl de laatste vanwege het bezit van enig eigen land tot samenwerking met zijn grondheer was veroordeeld. Uiterst langzaam schreed dit proces voort. Zelfs in 1910 was nog maar 45% van de bodem in handen van de bewerkers.

In moeilijke tijden werden de grondslagen gelegd voor een flexibele vorm van bedrijfsvoering en een geleidelijke verhoging van de welvaart. De verbetering van de algemene economische toestand na 1740 was slechts een reden te meer deze succesvolle politiek voort te zetten.

Brusse heeft onze kennis van de geschiedenis van het platteland niet slechts aangevuld met data over weer een regio, hij heeft ons inzicht wezenlijk verdiept. Geleidelijk leren we de verbazing verstaan van de Franse agronomen rond 1800 over de wijze, waarop in de Nederlanden de boeren de meest treurige bodemkundige en klimatologische omstandigheden ten beste wisten te keren: hun bedrijfsvoering liet een schier eindeloze reeks aanpassingsmogelijkheden zien, waarvan in de ene streek deze, in een andere streek gene werd benut, maar altijd met zoveel samenhang tussen de elementen, dat de uitkomst de indruk wekte dat hier steeds de naar omstandigheden best mogelijke wijze van landbouw bedrijven werd beoefend.

J. C. G. M. Jansen

P. J. van Cruyningen, *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850* (Dissertatie Landbouwuniversiteit Wageningen 2000, A. A. G. Bijdragen XL, Geschiedenis van West Zeeuws-Vlaanderen XXVIII; Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis, Wageningen Universiteit, 2000, 486 blz., ISBN 90 5808 148 6).

Firmly set in the Annales-derived Wageningen school of long-term studies based on quantitative data, Van Cruyningen's book embellishes that mould to include many qualitative variables as well, and concentrates on a tiny area — West-Zeeuws-Vlaanderen — which was home to just 10.000 inhabitants in 1748. He further narrows his focus to the life and times of a small rural elite of rich farmers who dominated the district, and part of the research takes the form of a detailed, almost prosopographical study of just twenty-five of them over three generations, in the early eighteenth century. Van Cruyningen gets to know his *dramatis personae* very well, and so do we.

The conundrum which lies at the heart of this study is this: during a century of considerable distress in agriculture from 1660 to about 1750, when product prices were falling, the tax burden was rising and unit labour costs were rigid, West-Zeeuws-Vlaanderen's wealthier farmers consolidated and actually strengthened their position. The position of this elite remained intact until about 1850, where Van Cruyningen draws his account to a close. Economic modernization was by then hastening the effects of agriculture's problems during the first half of the nineteenth century, as a result of the ravages of the French occupation, and the structural depression which lasted from the 1820s into the 1840s. It was a different world thereafter, but in fact several of those families continued to prosper after 1850 as never before, and even today the area is still known for its wealthy farmers. What were the means by which these select families fostered their fortunes in the crucial period of the early eighteenth century, when most others in the rural economy were suffering so severely?